

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e GEÇİŞ DÖNEMİ KAVRAMLARI

MUHAMMED EMİN YILDIZLI EMİNE TEMEL ALEMDAR

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e GEÇİŞ DÖNEMİ KAVRAMLARI

(Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan)

Editörler

MUHAMMED EMİN YILDIZLI

EMİNE TEMEL ALEMDAR

İSTANBUL, 2023

EDİTÖRLER HAKKINDA

MUHAMMED EMİN YILDIZLI

Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, yüksek lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ana Bilim Dalında “Kutadgu Bilig’de Dünya Metaforu” isimli teziyle, doktora eğitimini ise Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalında “Güneş Dil Teorisi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmasıyla tamamladı. Metaforlar, dil politikaları, Kırım Tatar Türkleri, Ceditçilik gibi konular editörün çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

2010 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde göreve başlayan Yıldızlı, akademik hayatına 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Avrasya Siyasi, Sosyal, Ekonomi ve Kültür Araştırmaları Ana Bilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi olarak devam ediyor. 2023 yılında Doçentlik ünvanını almaya hak kazanmıştır. Yıldızlı birçok akademik projenin yanında “Türkiyat Mecmuası” ve “İstiklâl Marşı’nın Kabulünün 101. Yılı Vesilesiyle İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy” isimli eserlerde de editörlük yapmıştır. Ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanan makalelerinin yanı sıra editörlü kitaplarda bilimsel makale ve bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca “Son Gemi Son Konak: Eskişehir Kırım Tatarları” isimli belgesel filmi de bulunan Yıldızlı, çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde devam ettirmektedir.

EMİNE TEMEL ALEMDAR

Lisans eğitimini Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde tam burslu öğrenci olarak tamamladı. 2011’de adı geçen bölümden birincilikle mezun oldu. 2013’te Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalının yüksek lisans programından, 2018 yılında aynı bölümün doktora programından mezun oldu. 2023 yılında Doçent ünvanını aldı.

2016’dan beri İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında çalışmaktadır. Enstitü tarafından yayımlanan Türkiyat Mecmuası’nda alan editörlüğü yapmaktadır.

Temel çalışma alanlarını Eski Türk Dili, Doğu Türkçesi, söz dizimi, kelime grupları, söz varlığı oluşturmaktadır. Ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanan, sempozyum ve kongrelerde sunulan ve editörlü kitaplarda yer alan bilimsel makale, bildiri ve bölümleri bulunmaktadır. Üç Hikâye (Geç Dönem Doğu Türkçesi) (2022) adlı iki yazarlı ve Geç Dönem Doğu Türkçesinde Geleneksel Tıp Kitabı (2023) adlı müstakil bir kitabı vardır.

Akademik alanda Türk Dili Tarihi, Eski Türk Dili, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Türk Dili I-II, Türk Dilinin Tarihi Yayılma Alanları, Avrasya’da Türk Dili Kaynakları; pedagojik formasyon alanında ise Öğretmenlik Uygulaması, Özel Öğretim Yöntemleri gibi lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri vermiştir / vermektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e GEÇİŞ DÖNEMİ KAVRAMLARI

(Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan)

Editörler

MUHAMMED EMİN YILDIZLI

EMİNE TEMEL ALEMDAR

Alan Editörü

HÜLYA YILDIZLI

DOĞU KÜTÜPHANESİ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e GEÇİŞ DÖNEMİ KAVRAMLARI (Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan)

Yayın Yönetmeni

Erol Cihangir

Kapak Kompozisyonu

Kazım Taşkın

Mizanpaj

Kazım Taşkın

Kültür/Tarih Seri No: 55

Doğu Kütüphanesi: 339

1. Baskı, 2023, İstanbul

Ofset Baskı

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. A.Ş.

Beytepe Yolu, No: 3, Çankaya/ Ankara

Tel: 0312-266 44 10

Matbaa Sertifika No: 46519

© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı Telif Hakları
Mukavelesi Gereği Doğu Kütüphanesi yayınevine aittir.

Sertifika No: 52736

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI

ISBN No: 978-625-98867-3-2

DOĞU KÜTÜPHANESİ

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sk., Meriçli Apt. No: 44, K/3

Cağaloğlu, Fatih/İstanbul Tel: 0532-494 14 60

Web: www.dogukutuphanesi.com

e-mail: bilgi@dogukutuphanesi.com

*Bu kitap,
Alanya Belediyesi tarafından E-79312539622.99-43-45840 numaralı
“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Dönemi Kavramları: Araştırma Projesi”
adıyla proje olarak desteklenmiřtir.*

XVI ve XVII. Yüzyıl Siyasetname Yazarlarına Göre Osmanlı Devleti'nde Vergi Düzeni

Almila Gökçe Özcan*

Öz

Vergi Osmanlı devlet düzeni ve toplum yapısında büyük bir öneme sahipti. Bu çalışmanın amacı Osmanlı vergi düzeninin zihni arka planını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu sebeple çalışmada XVI ve XVII. yüzyılda yazılan siyasetnameler incelenerek devlet adamlarının ve toplumun eğitimli kesimlerinin kendi dönemlerinin vergi düzeni hakkındaki görüşleri, XVI ve XVII. yüzyıllar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Siyasetnameler Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toplum ile ilgili düşünce ve uygulamalarının zihni arka planının anlaşılması için önemli kaynaklardır. Siyasetnameler padişah ve devlet adamlarına nasihat vermek amacıyla yazılmıştır. Osmanlı siyasetname yazarları devlet düzeninde ve toplum yapısında gördükleri bozuklukları ve bunların düzeltilme yollarını anlatmışlardır. Siyasetname yazarları kitaplarında vergi konusundan tespit ettikleri bozuklukları ele alırken bahsetmişlerdir. Bu çalışmada incelenen siyasetname yazarları vergi konusunu adalet ilkesi, adalet dairesi, erkân-ı erbaa ve ahlat-ı erbaa kavramları ile ele almış, öşür ve avarız gibi bazı vergi türlerinden, vergi ile ilgili uygulama ve kanunlardan, vergi muafiyetinden, vergi konusunda yaşanan sorunlardan, hazinenin durumundan bahsetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Siyasetname, Vergi, XVI-XVII. yüzyıl.

Tax Order in the Ottoman State According to Siyasetname Writers of XVI-XVIIth Centuries

Abstract

Tax had a major importance in the state order and social structure of Ottoman State. The aim of this study is to reveal the intellectual background of the Ottoman tax system. For this reason, in this study by examining the politics written in the XVI and XVIIth centuries, the ideas of statesmen and educated segments of society about the tax system in their own time and the similarities and differences between the XVI and XVIIth centuries have been tried to be revealed. Siyasetnames have an important place in understanding the mental background of The Ottoman State's thoughts and practices related to administration and society. Siyasetnames were written to give advice to sultans and statesmen. Ottoman siyasetname writers explained the defects they saw in the state order and social structure and the ways to correct them. While discussing the disorders they identified in their books, the authors of the siyasetname also mentioned the tax issue. The authors of the siyasetname examined in this study dealt with the tax issue with the concepts of justice, adalet dairesi and ahlat-ı erbaa, mentioned about some tax types such as öşür and avarız,

* Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, almila.ozcan@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6715-0829, Nevşehir / TÜRKİYE.

tax-related practices and laws, tax exemption, problems in taxation, the status of the treasury of state and recommended fair treatment to the reaya in order to solve the problems experienced in taxation.

Keywords: Ottoman State, Siyasetname, Tax, XVI-XVIIth century.

Extended Abstract

Tax had a major importance in the state order and social structure of Ottoman State. The aim of this study is to reveal the intellectual background of the Ottoman tax system. For this reason, in this study by examining the politics written in the XVI and XVIIth centuries, the ideas of statesmen and educated segments of society about the tax system in their own time and the similarities and differences between the XVI and XVIIth centuries have been tried to be revealed. Siyasetnames have an important place in understanding the mental background of The Ottoman State's thoughts and practices related to administration and society. Siyasetnames were written to give advice to sultans and statesmen. Ottoman siyasetname writers explained the defects they saw in the state order and social structure and the ways to correct them. While discussing the disorders they identified in their books, the authors of the siyasetname also mentioned the tax issue. The authors of the siyasetname examined in this study dealt with the tax issue with the concepts of justice, adalet dairesi and ahlat-ı erbaa, mentioned about some tax types such as öşür and avarız, tax-related practices and laws, tax exemption, problems in taxation, the status of the treasury of state and recommended fair treatment to the reaya in order to solve the problems experienced in taxation. For this reason, the information that political writers gave about taxes was limited. However, the authors gave important information about the Ottoman understanding of administration, social order and the intellectual structure of the tax system. The political writers examined in this study discussed the tax issue with the concepts of the principle of justice, the circle of justice, erkân-ı erbaa and ahlat-ı erbaa, some tax types such as tithe and avarız, tax-related practices and laws, tax exemption, problems experienced in tax and the condition of the treasury.

Political writers in XVIth century and XVIIth centuries wrote about the relationship between tax and governance approach, tithe, sheep and avarız taxes, tax exemption, tax-related laws, practices, problems in the tax system and the status of the treasury in their books. In addition to these issues, XVIth century political writers mentioned determination of

taxes and the tax of descent; XVIIIth century political writers mentioned about the relationship of tax with the social structure, expedition tax, jizya, gulamiye coin and raiyyet tax.

Politics writers used the concepts of principle of justice, department of justice and erkan-ı erbaa to explain the tax issue. Accordingly, in accordance with the principle of justice, the state should be fair and comply with the law when collecting taxes. Otherwise, the public would become weak, leave their land because they could not pay taxes or avoid paying taxes, and try to earn a living by doing something other than their own. This would cause the treasury to lose income and cause disorder in society.

The most important problem that the authors saw in this regard was the weakening of the public which were already weak by demanding too much tax. According to the authors, taxes should not be collected from the public for a while, and even taxes should be paid from the sultan's treasury for a while in order to solve the problem. The authors explained the reason for the state to collect taxes with the concept of the department of justice. Accordingly, soldiers were needed for the existence of the state, money was needed for the existence of the soldiers, and the people who paid taxes were needed for the money. The authors explained social classes with the concept of erkan-ı erbaa and wanted everyone to stay in the class they belong to. Otherwise, tax revenue would decrease as the public would not pay taxes when they switched to the military class.

Taxes in the Ottoman State were divided into five parts: religious taxes, traditional taxes, avarız taxes, şakka taxes and adiye (ordinary) taxes. The Ottoman State applied exemption from taxes gradually. Accordingly, the state granted first, exemption from avarız type taxes. Secondly, the state granted exemption from the traditional taxes. Finally, the state rarely granted exemptions from religious taxes in extraordinary circumstances. The state granted all these exemptions only in return for some services for religion and the state.

While the writers of siyasetname explained the disorders they saw in the state order and suggested solutions for them, they gave important information to understand the theoretical structure and practical situation of the practices that constituted The Ottoman State order.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde vergi önemli bir gelir kaynağı olmasının yanı sıra toplumsal grupların belirlenmesinde ve idari, ekonomik uygulamaların yapılmasında önemli bir etmendi. Buna göre toplumun askerî ve reaya olarak iki ana gruba ayrılması, hizmetleri karşılığında birtakım vergilerden muaf olan bir muaf ve müsellemler grubunun varlığı vergi ödeme durumuna göre belirlenmişti.¹ Devletin en önemli uygulamalarından olan tımar -dönemin şartları sebebiyle- vergilerin toplanması ve orduya asker sağlanması amacıyla uygulanmıştı.² Osmanlı Devleti için böyle bir öneme sahip olan vergi düzenini anlamak için devletin yönetim ve toplum yapısı hakkındaki düşüncelerini yani uygulamaların zihni arka planını bilmek gerekmektedir. Zihniyetin çok çeşitli faktörlerin uzun bir zaman içinde kümülatif etkileşiminden kaynaklandığını belirten Şükrü Nişancı'ya göre zihniyetin nasıl ve niçininin dışarıdan hakkıyla tahmin edilmesi hemen hemen imkansızdır.³ Bununla birlikte Osmanlı dönemi yazarları dönemin zihni yapısını anlamak için büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın amacı verginin XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı yönetim anlayışı ve toplum yapısındaki yerini ve zihni arka planını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu sebeple çalışmada kaynak olarak siyasetname kitapları kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir kapitalizm öncesi devleti olması sebebiyle ekonomik alan sosyal alanın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının incelenmesinde siyasi, sosyal ve dinî literatür önemli kaynak gruplarıdır.⁴ Ayrıca arşiv belgelerinden bazı örnekler verilerek siyasetname yazarlarının eserlerinde bahsettikleri sorunların halka ve devlete olan etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ahlakî eserler arasında yer alan siyasetnameler⁵ genellikle devlet

¹ Mehmet Öz, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 532.

² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 111.

³ Şükrü Nişancı, *15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti*, (İstanbul: Okumuş Adam, 2002), 14-15.

⁴ Fatih Ermiş, *Osmanlı'da İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Mustafa Tek-Ayşen Edirneliğil, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 22.

⁵ İslâm dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren siyasetnâmeler kaleme alınmış, devlet yönetimine dair eski Yunan, Hint, İran ve Çin kültürlerine ait kitaplar veya nasihatnâmeler kullanılmıştır. Bu eserler arasında Abbâsîler döneminde Pança-tantra'nın İbnü'l-Mukaffa' tarafından Kelîle ve Dimne adıyla yapılan Arapça çevirisi, yine İran kültüründe yaygın olan "andarznâme" (pendnâme) adlı

yönetimi hakkında yazılmıştır. Siyasetnamelerin amacı devleti yönetenlere idare sanatı hakkında öneriler vermektir. Osmanlı siyasetname yazarlarının bir kısmı Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunları bizzat bilmekte ve ona uygun çözümler önermekteydi. Pek çoğu devlet kademelerinde çalışan bu yazarların sorunlar için önerdikleri çözüm bozuklukları bertaraf etmek, kanun-ı kadime dönmek ve uygulamaktı. Ancak eskiye dönme düşüncesi III. Selim döneminden itibaren yerini Batı'ya örnek alma isteğine bıraktı.⁶

Siyasetname kitaplarında devletin yönetim anlayışı ve toplum düzeninde görülen bozukluklar ve bunların düzeltilme yolları anlatılmıştır. Bu sebeple siyasetnamelerde bu konuların yanı sıra düzenin ideal olarak görülen hali hakkında da bilgiler yer almaktadır.

Bu çalışmada XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı siyasetnameleri kaynak olarak kullanılmıştır. Bu siyasetnamelerden Lütü Paşa'ya ait olan Asafname,⁷ Gelibolulu Mustafa Ali'ye ait olan Nushatüs-selatin,⁸ yazarı bilin-

---

nasihat kitapları, eski Yunan filozoflarından Eflâtun ve Aristo'nun devlet felsefesine dair görüşleri yer almaktadır. İslam dünyasında yazılan siyasetnamelerin bazıları İbnü'l-Mukaffa'nın Risâletü'ş-Sahâbe, Câhiz'in et-Tâc fi ahlâki'l-mülûk, Fârâbî'nin el-Medînetü'l-fâzıla, Mâverdi'nin el-Ahkmâm's-sultânîyye, Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig, Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme, Keykâvus b. İskender'in Kâbusnâme (Naşîhatnâme), Gazzâlî'nin Naşîhatü'l-mülûk, Takîyyüddin İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetü'ş-şer'iyye fi işlâhı'r-râ'î ve'r-ra'iyye adlı eserleridir. (bkz. Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyasetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 304-306.) Osmanlı döneminde ilk siyasetname örnekleri tercüme eserler ve bunların etkisiyle telif edilen kitaplardır. Kelile ve Dimne ile Mercüme Ahmed tarafından tercüme edilen Kâbusname bu dönemdeki ilk tercüme eserlerdir. Şeyhoğlu'nun Kenzü'l-kübera ve Mehekkü'l-ulema, Kasım b. Seydi el-Hafız Ankara'nın Enisü'l-celis adlı eserleri Osmanlı döneminin ilk telif eserlerindedir. (bkz. Coşkun Yılmaz, "Osmanlılarda Siyaset Düşüncesi (XVI-XVIII. Asırlar)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, (2000), 45-46.)

⁶ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 1992), 7-9,75.

⁷ Lütü Paşa Asafname'yi vezirlere rehberlik etmek, yöneticilerin siyasî ve sosyal ahlâk anlayışına referans olmak için yazmıştır. Osmanlı sistemindeki sarsıntıyı fark eden ilk siyasî düşünür olan Lütü Paşa'nın Osmanlı teşkilâtına dair yazdığı risalesi bir vezîriâzâmın kaleminden çıkması sebebiyle dikkat çekmiş ve benzerlerine örnek teşkil etmiştir. [Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, (2003), 302.]

⁸ Orta kademedeki bir bürokrat olan Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nushastü's-Selatin adlı kitabı siyasetname türünün en güzel örneklerinden biridir. Ali yönetim problemlerinin, değişim sancılarının ve uzun savaşların etkilerinin yeni hissedilmeye

meyen Hırzû'l-müluk,⁹ Hasan Kafi Akhisari'ye ait olan Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Alem¹⁰ ve yazarı bilinmeyen Kitabu Mesalihil Müslimin ve Menafii'l Müminin¹¹ XVI. yüzyılda; Veysi'ye ait olan Habname,¹² yazarı bilinmeyen Kitab-ı Müstetab,¹³ Koçi Bey'in risalesi,¹⁴ Aziz Efendi'ye ait olan Kanunname-i Sultani Li Aziz Efendi,¹⁵ Katip Çelebi'ye ait olan

---

başlandığı bir dönemde yaşamıştır. Buna rağmen bunların yansımalarını tespit etmekte başarılı olmuştur. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 304-305). Ali devlette bozulmanın 1581'den önce başladığını yazmıştır. [Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006), 131].

- ⁹ III. Murad'a sunulduğu kabul edilen Hırzû'l-müluk'un bilinmeyen yazarı devletin kurumlarını bütüncül bir şekilde ele almış, klasik düzene aykırı olan uygulamaları eleştirmiştir. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 307).
- ¹⁰ İlmiyeden olan Akhisari eserinde gelenekçi değil, gerçekçi bir yaklaşım sergilemiş, dış dünyadaki gelişmelere ve etkilerine yer vermiştir. Akhisari sistemin problemlerini, toplumu iktisadî, içtimaî, askerî kargaşaya iten sebepleri tespit etmiş, eleştirel düşüncelerini yazmıştır. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 308.)
- ¹¹ XVI. yüzyıl ortalarına ait olan Kitabu Mesalihil Müslimin ve Menafii'l Müminin'in muhtemelen ilmiye kökenli olan yazarı ilginç, yeni ve gerçekçi önerilerde bulunmuştur. Yazar dönemin diğer yazarlarından farklı olarak kanun-ı kadimi eleştirmiş, geleneksel uygulamalara tepki göstermiştir. Yazar kanunların devrin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre yenilenmesi gerektiğini düşünmektedir. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 304).
- ¹² Mesleği kadılık olan Veysi Habname adlı kitabını dönemin problemlerini I. Ahmed'e anlatmak ve bu konuda alınacak tedbirler hakkında fikirlerini açıklamak için yazmıştır. Yazar devletler hakkında İbn Haldun'un devrevî anlayışını benimsemiştir. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 309).
- ¹³ Yazarı bilinmeyen Kitab-ı Müstetab'ın XVII. yüzyılın ıslahatçı padişahı II. Osman'a sunulduğu tahmin edilmektedir. Yazar bozulmanın III. Murad döneminde başladığını yazmıştır. Kitap Koçi Bey risalesinin hazırlayıcısı olarak kabul edilmektedir. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, 309-310).
- ¹⁴ Koçi Bey tarafından IV. Murada sunulan risale ıslahatname türünün en ünlü örneğidir. Koçi Bey Kanuni döneminden itibaren devlet düzeninde görüldüğünü söylediği bozulmalar ve çözümleri hakkında bilgi vermiştir. (Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 134).
- ¹⁵ IV. Murad'ın müsahiplerinden olan Aziz Efendi tenkit ve teklifleriyle devlet politikalarını oluşturan meselelere ışık tutmuştur. Islahatlara kaynaklık etmesi için yazılan Kanunname-i Sultani Li Aziz Efendi diğer siyasetnamelerden farklı olarak Kürtlerle ilgili öneriler gibi bazı konulara da değinmiştir. (Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler” 311).

Düsturul-Amel li-İslahil Halel¹⁶ ve Hezarfen Hüseyin Efendi'ye ait olan Telhisül Beyan¹⁷ XVII. yüzyılda yazılmıştır.

Bu çalışmada zaman olarak XVI ve XVII. yüzyıllar seçilmiş ve konunun bütünlüğü açısından öncelikle bu dönemler hakkında bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Osmanlı tarihçileri XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl başlarına kadar olan dönemi Osmanlı klasik devri olarak tanımlamışlardır. Bazı tarihçiler XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin tabii sınırlarına ulaştığı ve aşamayacağı siyasi-coğrafi engellerle karşılaştığı görüşündedir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti rakipleriyle bir kazanç elde edemediği ama yıprandığı uzun savaşlar yapmıştı. Bu savaşlar o dönemde yaşanan sosyal çalkantıların da etkisiyle devlet ve toplum düzenini sarsmış, büyük ölçüde insan ve mali kaynak kaybına yol açmıştı. Avrupa'da savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler Osmanlı askerî düzeninde sorunlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde coğrafi keşiflerin etkisiyle fiyatlar yükselmişti. Devletin nüfusu Akdeniz dünyasında yaşanan nüfus artışından etkilenmiş, tarım toprakları artan nüfus karşısında yetersiz kalmış, bunun bir sonucu olarak Celali İsyanları yaşanmıştı. XVI. yüzyıl devletin yönetim anlayışı ve toplum düzeninde bozulmaların ilk olarak görülmeye başlandığı yüzyıldır.¹⁸

XVII. yüzyıl günümüz Osmanlı tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, hukukî, ekonomik ve sosyal düzeninde ilk uzun soluklu dönüşüm ve yeniden yapılanmanın gerçekleştirildiği bir kriz ve değişim dönemi olarak kabul edilmektedir. Osmanlı hükümdarları ve hanedanı XVII. yüzyılda çalkantılı ve derin bir siyasi kriz yaşamış ancak

¹⁶ Katip Çelebi devrin yöneticilerinin ısrarı üzerine yazdığı olan Düsturul-Amel li-İslahil Halel'de devlet ve toplum düzeni, reaya, asker ve hazinenin durumunu anlatmıştır. (Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 105), Yazar Osmanlı ıslahatnamelerinin en kuramsalı olarak nitelenebilecek eserinde problemleri idari, mali, sosyal ve ahlaki boyutlarıyla ele almış ve çözüm önermiştir. (Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 312).

¹⁷ İlmiye ve bürokrasi kökenli bir tarihçi olan Hezarfen Hüseyin Efendi I. Selim Dönemini ideal dönem olarak görmekte ve bu dönemden sonra bozulmanın başladığını söylemektedir. Yazar devletin yaşadığı buhranların çözüm yolunu göstermeye çalışmıştır. (Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler" 313, Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 136).

¹⁸ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII Yüzyıl Başlarına)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 36-38, 41,43, 45.

saltanatın Osmanlı sülalesinde kalması sağlanmıştı.¹⁹ Osmanlı Devleti yüzyıl boyunca batıda Habsburglar, Erdel, Eflak ve Boğdan beyleri; doğuda Safeviler; kuzeyde Polonya ve Kazaklar; içte ise Celali İsyancıları ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Osmanlı batıda yaptığı savaşlarda önemli bir kazanç sağlayamadığı gibi yorulmuştu. Ayrıca Osmanlı'nın Orta Avrupa'da üstün durumunun bitmiş olduğu anlaşılmıştı. Anadolu'da bir süredir güvenliği sarsan Celalilere karşı harekete geçen Sadrazam Kuyucu Murad Paşa Anadolu'da durumu yatıştırdı ve Büyük Kaçgun'u önledi.²⁰ Osmanlı Devleti doğuda ise Safevilere karşı yürüttüğü mücadele sonrasında barışı sağlamıştı. Osmanlı kuzeyde Polonya ile mücadelesi sonucunda savaşın sebebi olan Boğdan'ın uzun süre Osmanlı düzenindeki yerinde kalmasını sağladı. Osmanlı Kazakları uzun mücadeleler sonucunda yendi.²¹

Osmanlı Devleti'nin XVI ve XVII. yüzyıllarda yaşadığı siyasi, mali, ekonomik, askerî ve toplumsal sorunlar devlet düzenini sarsmıştı. Bu sebeple çoğunluğunu devlet adamlarının oluşturduğu bir grup yazar devletin yaşadığı sorunlar ve bunların çözümleri hakkında görüşlerini anlattıkları siyasetnameler kaleme aldılar. Siyasetname yazarlarının ele aldığı ve büyük önem verdikleri konulardan birisi de vergi idi. Vergi -daha önce belirtildiği üzere- devletin en önemli gelir kaynaklarından ve Osmanlı toplumunu oluşturan iki ana grup vergi verme durumuna göre belirlenmişti. Halk devletin yaşadığı ekonomik sorunlardan etkilenmişti. Çünkü devlet ihtiyaç duyduğu geliri elde etmek için vergilerin tür ve miktarlarını arttırmıştı. Bu durum ise halkın daha fazla vergi ödemek zorunda kalmasına ve bu sebeple daha fazla sıkıntı yaşamasına yol açmıştı. Reyanın bu sıkıntıdan kurtulmak için bulduğu yol ya kendilerinin muaf olduklarını iddia etmek ya da yerlerini terk etmek olmuştu. Siyasetname yazarları devlet ve halkın yaşadıkları bu sorunları ve bunların çözümlerini yazarken devletin vergi düzeni hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.

Siyasetname yazarlarının vergi hakkında yazdıklarına geçmeden önce Osmanlı vergi düzeni hakkında genel bir bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Buna göre Osmanlı Devleti'nde vergiler tekalif-i şeriye,

¹⁹ Günhan Börekçi, “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi”, *Divan*, 14/ 26 (2009/1), 45-46.

²⁰ Metin Kunt, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 2009), 20-22.

²¹ Kunt, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, 23-25.

tekalif-i örfiye, avâriz-ı divaniye, tekalif-i şakka ve tekalif-i adiyeye olmak üzere beş kısımdı. Bunlardan tekalif-i şer'îye yani şer'î vergiler İslam devletinde dinin alınmasını emrettiği vergilerdir. Osmanlı Devleti'nde bu vergilerden sadece cizye devlet hazinesine alınır, diğer şer'î vergiler sipahi veya dirlik sahiplerine tahsis edilirdi.²² Bu tür vergiler çiftçinin devlete ait olarak kabul edilen arazinin ekilmesi ile elde edilen mahsülden veya arazinin otu ve suyu sayesinde elde edilen diğer hayvan mahsülü gibi gelirlerden kira bedeli olarak ödediği vergilerdi.²³ Tekâlif-i şeriye zekât, öşür, haraç ve cizye olmak üzere dört esastır.²⁴

Tekalif-i örfiye yani örfî vergiler şer'îatın emri dışında dünyevi otorite aracılığı ile yani sultanî fermanlarla konulan yükümlülüklerdir. Örfî vergiler doğrudan sipahiye ödenirdi. Örfî vergiler devamlı gelir kaynağını oluşturan olağan vergilerdir. Bu yüzden her sancağa ait kanunnâmede miktar ve cinsleri akçe olarak belirtilmiştir.²⁵ Osmanlı Devleti'nde şer'î vergilerden elde edilen gelir büyük miktarlarda askerin beslenmesi, donatılması, donanmanın hazırlanmasının yol açtığı büyük masrafları karşılamaya yetmemekteydi. Hazine harpler sebebiyle daha da zor durumda kalmaktaydı. Bu sebeple II. Bayezid döneminde imdâdiye-i seferiye adı ile örfî vergi konulmuştu.²⁶ Örfî vergiler hükümet görevlilerinin görev harcamalarının reaya tarafından ödenmesidir.²⁷ Halil İnalıcık'a göre belli başlı örfî vergiler râiyyet rûsûmundan oluşmaktaydı. Raiyyet rûsumu ise çift resmi ve bağlantıları idi.²⁸

Avâriz-ı divaniye türü vergiler savaşlar sebebiyle konulan ve savaşlar süreklilik kazanınca süreklilik kazanan vergilerdir.²⁹ Avâriz-ı divaniye türü vergiler aynı olarak alınan, hizmet olarak alınan ve bedel olarak alınan vergiler olarak üç gruptur.³⁰

²² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2010), 134.

²³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 363.

²⁴ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi*, (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999), 7; Süleyman Sudi, *Deftter-i Muktesid*, haz. Mehmet Ali Ünal, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2008), 21.

²⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 136-137.

²⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vergi Sistemi*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2005), 195.

²⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 560.

²⁸ Halil İnalıcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 36-57.

²⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 139-140.

³⁰ (Aynı olarak tahsil edilen başlıca avâriz ordunun ihtiyacı için alınan zahire temi-

Tekalif-i şakka şer'i niteliği olmayan ve malî kurallarla bağdaşmayan vergilerdir. Bu vergiler özellikle XVI. yüzyıldan itibaren köy ve kasaba halkı için bir yıkım olmuşlardır.³¹ Tekalif-i şakka türü vergiler bad-ı hava resmi olarak adlandırılan resm-i arûs, cürm-ü cinâyet, niyâbet, resm-i tapu, resm-i zemin, yâve, tütün resmi, âdet-i deştbanidir.³²

Tekalif-i adiyeye türü vergiler aralıksız süren savaşlar ve bunların sebep olduğu mali krizler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tür vergiler Hz. Muhammed Dönemi'nde toplamaya başlanmıştır. Peygamber döneminde şehir halkına harp masrafları yüklenmiş, kıtlık gibi toplumsal hayatın devamını olumsuz etkileyen durumlarda mal sahiplerinin mallarına el konulmuş, bunlar topluluk üyeleri arasında paylaşılmıştır.³³

Osmanlı Devleti vergilerden muafiyeti kademeli olarak uygulamıştı. Buna göre devlet ilk olarak avarız türü vergilerden muafiyet tanırdı. Avarızdan muafiyet verilmesi muafiyetin en basit şekli idi. Devlet ikinci olarak raiyyet rüsumundan muafiyet vermişti. Devlet bu tür vergilerden muafiyeti fiilî olarak askerî bir hizmet yüklenen reayaya verirdi. Devlet son olarak olağanüstü hallerde nadiren şer'i vergilerden muafiyet verirdi. Bu kademeli sisteme göre rüsûm-ı raiyyetten muaf olanlar avârizdan, şer'î vergilerden muaf olanlar tabii olarak rüsûm-i raiyyetten ve avârizdan da muaf tutulurlardı. Devlet bütün bu muafiyetleri ancak din ve devlet için birtakım hizmetler karşılığı bağışlardı. Devlet XVII. yüzyılda, bir hizmet karşılığı reâyâyâ eskiden bağışlanmış olan a'şâr ve rüsûm-ı raiyyet muafiyetlerini kaldırmaya ve yalnız avâriz muafiyeti tanımaya başlamıştır."³⁴

---

nidir. Zahire nüzul, sürsat ve işтира zahiresi olarak alınırdı. Devletin hizmet olarak aldığı vergiler arasında orduculuk (aşçılar, berberler, attarlar, bakkallar, başçılar, bez dokuyucular, çizmeciler, çuhacılar, eskiciler, fırıncılar, hallaçlar, kalaycılar, kazancılar, kılıççılar, kunduracılar, mumcular, nalbantlar, okçular, postacılar, sarraçlar, semerciler, terziler vs.), kürekçilik, beldarlık, gemi hizmetlileri, köprücülük, suyolculuk, sayyadlık, derbendçilik, tuzculuk, çeltikçilik ve menzencilik de vardı. (Levent Küçük, Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz Kavramı ve Avârizin İdaredeki Rolü, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), .40-4157,79,80.). Nakdi avâriz vergileri avâriz akçesi, sekban, cerahor, azeb, kürekçi, orducu gibi sefer için tutulan ücretli askerlere ödenmek üzere toplanan paralar; sefer zamanı geçecek ordunun konaklama, iâşe ve ibate masraflarının o yerin halkı tarafından karşılanması demek olan imdad-ı seferiyedir. (Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 58, 140-141.)

³¹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 139.

³² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 76.

³³ Küçük, Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz Kavramı ve Avârizin İdaredeki Rolü, 33.

³⁴ İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", 52.

Osmanlı vergi düzeni açıklanırken bahsedilmesi gereken konulardan biri de toplanması gereken vergilerin ve bu vergileri ödemekle yükümlü olan nüfusun belirlendiği sayımlar yani tahrirdir. Osmanlı Devleti'nin tahrir yapma amacı ülkede reâyânın oturduğu yerleri ve işlerinin bütün özelliklerini, mallarının ve ürünlerinin kaynaklarını, tımar sahiplerinin gelirlerini, reâyâ ile tımar sahipleri arasındaki uzlaşmazlıkları bilmek; şeriata ve yerleşik kanuna aykırı bid'at ve zulümlerin önlemek, avârız vergisinin yüklenmesi halinde hâne sayısının belirlemek ve vakıfların durumunu öğrenmekti. Devletin tahrir yapması için görevlendirdiği il yazıcısı tahrir yapacağı sancağa gider, burada kendisine yardım etmekle görevli olan katiple birlikte teftişe başlardı. Bu görevlilere kadılar kendi kazaları yazılırken yardım ederdi. Ayrıca bir katip de tahrir sırasında yazım işiyle görevlendirilirdi. Tahrir heyeti tahrir olunan yerin eski defteri ile karşılaştırmalı olarak vergi mükellefi olan reayayı kaydeder, eski defterdeki bilgileri güncel hale getirirdi. Bu sayım işleminin ardından elde edilen bilgileri içeren tahrir defterleri hazırlanırdı.³⁵

1. XVI ve XVII. Yüzyıl Siyasetnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Vergi Düzeni

Bu çalışmada incelenen XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyıl siyasetname yazarları kitaplarında verginin yönetim anlayışı ile ilişkisi, aşar, koyun ve avarız vergileri, vergi muafiyeti, vergi ile ilgili kanunlar, uygulamalar, vergi düzeninde yaşanan sorunlar ve hazinenin durumundan bahsetmiştir. Bu konulara ek olarak XVI. yüzyıl siyasetname yazarları vergilerin belirlenmesi ve nüzul vergisi; XVII. yüzyıl siyasetname yazarları verginin toplum yapısı ile ilişkisi, sefer vergisi, cizye, gulamiye akçesi ve raiyyet rüsümünden bahsetmiştir.

1.1. Siyasetname Yazarlarına Göre Verginin Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Yapısı İle İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde -daha önce belirtildiği üzere- iktisadi alan ile diğer sosyal alanlar birbirinden ayrılamazdı. Bu durum siyasetname yazarlarının vergi ile ilgili görüşlerini açıklamalarına da etki etmiş, XVI ve XVII. yüzyıl siyasetname yazarları verginin Osmanlı yönetim anlayışı ile ilişkisini adalet ilkesi, adalet dairesi ve erkân-ı erbaa kavramları ile açıklamış, reayaya adaletle davranılması ve zulmedilmemesi gerektiğini yazmışlardır. Bu kavramlardan adalet dairesi kavramı Osmanlı toplum

³⁵ Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.39, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 425-427.

düzeni ve siyaset kültürünün temel ilkelerini içermektedir.³⁶ Kınalızade Ali Efendi adalet dairesini “devletin nâzımı Allah kanunudur, Allah kanununun ancak melik korur, mülk ancak ordu ile zapt edilir, orduyu ancak mal ayakta tutar, malı bir araya getiren ancak halktır, halkı idare altına cihan padişahının adaleti alır, adalet bütün dünyanın düzenini temin eder, cihan bir bağıdır duvarı devlettir” şeklinde açıklamıştır.³⁷

XVI. yüzyıl siyasetname yazarlarından Akhisari’nin adalet dairesi tanımını “padişahlık anca er kişi yani asker ile, asker ise ancak malla, mal ise ancak imaret yani şehir kurmak ve onu mamur etmekle olur. Şehrin mamur olması ise ancak adalet ve iyi yönetmekle olur” şeklindeydi ve bu doğrultuda padişahın halktan vergi toplarken şiddet uygulamaması gerektiğini de belirtmişti.³⁸

Lütfi Paşa hazine işlerinin devletin önemli işlerinden olduğunu belirtmiş ve adalet dairesi doğrultusunda saltanatın hazine ile, hazinenin tedbir ile olduğunu, zulüm ile olmadığını yazmıştır.³⁹

XVII. yüzyılda Kitab-ı Müstetab’ın bilinmeyen yazarı adalet dairesi için tarih kitaplarından alıntı yaparak saltanatın reaya, hazine ve asker ile kaim ve devam bulduğunu yazmıştır. Buna göre reayadan hazine, hazineden asker hasıl olur, asker ile de düşman mağlup edilirdi. Reaya, asker ve hazine ise adalet, kanun-ı kadime uygun olarak mansıp ve dirliği ehline vermek, saltanat işleriyle ilgili konularda müsaheb, nedim ve hükümette olmayan hizmetlilerin sözüyle asla iş yapmamak ile mümkün olurdu.⁴⁰

Yine aynı yüzyılda yazan Katip Çelebi “insansız mülk olmaz, ordusuz halk olmaz, parasız ordu olmaz, halk olmadan para toplanmaz, adalet olmasa da halk olmaz” diyerek adalet dairesi ve vergi arasındaki ilişkiyi belirtmiştir.⁴¹

Osmanlı Devleti’nde vergi ile yönetim anlayışı arasındaki ilişkiye bir diğer örnek toprakların öşri ve haracî olarak ayrılmasıdır. XVII. yüzyıl

³⁶ Yılmaz, “Osmanlılarda Siyaset Düşüncesi (XVI-XVIII. Asırlar)”, 52.

³⁷ Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, (yy.,ts), 283.

³⁸ Hasan Kâfi el-Akhisârî, *Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı Yönetim Sanatı Usulü’l-Hikem Fi Nizami’l-Alem*, ed. Kenan Ziya Taş, (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011), 59-60.

³⁹ Lütfi Paşa, *Asafname*, haz. Ahmet Uğur, (İstanbul: Büyüyen Ay, 2017), 73.

⁴⁰ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 18.

⁴¹ Katip Çelebi, *Düsturu’l- Amel Li Islahi’l- Halel*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 4075, 22.

yazarlarından Hezarfen Hüseyin Efendi bu konu hakkında görüşlerini anlatırken Ebussuud Efendi'nin fetvalarından yararlanmıştı. Buna göre imam bir yeri fethettiğinde ganimin (ganimeti alanların) arasında paylaşırır veya halkı Müslüman olup imam araziyi onların ellerinde bırakırsa bu arazi öşrî arazi olurdu. Eğer fetih sırasında ehl-i kefere yerlerinde durmaya karar verip araziyi kendilerinin mülkü olarak bırakırsa arazi haraci arazi olurdu. Öşürde ibadet anlamı olduğundan ve kafirde ibadete ehliyet olmadığından bu araziden öşür alınmazdı. Haracın bir kısmı muvazzaftı ve bundan yılda bir miktar akçe alınırdu. Haracın mukasem olan kısmı ise arazinin tahammülüne göre nisfına kadar alınırdu. Ülkedeki arazinin çoğu öşri ya da haraci değil, arz-ı memleketti. Arz-ı memleket sahibine mülk verilmez ve âriyyet üsülü tasarruf edilirdi. Bu arazinin harac-ı muvazzaf ve mukasemesi sipahiye verilirdi. Bu arazinin sahibi araziyi satamaz, başkasına temlik edemezdi, geriye kalan oğlu da babası gibi tasarruf ederdi.⁴²

XVII. yüzyıl siyasetname yazarlarından Katip Çelebi ve Koçi Bey vergi ile toplum arasındaki ilişkiden de bahsetmiştir. Katip Çelebi'nin kitabında anlattığı ahlat-ı erbaa (dört esas) kavramı reayanın yani vergi veren halkın hazine için önemini göstermektedir. Buna göre ahlat-ı erbaa ulema, asker, tüccar ve reyadır. Saygın ulema zümresi bedende en önemli bir unsur olan kan, asker balgam, tüccar safra ve yapısı süfli ve toprakta olan reaya sevda derecesindedir. Bu anlayışa göre bu dört karışım kendi arasında kaynaşip ayrılarak birbirlerinden yararlanır ve böylece insan sağlık bulurdu. Bunun gibi toplumdaki dört sınıfın yaradılışı gereği, birlikte yaşamak zorunda olması sebebi ile birbirinden yararlanması da toplum düzenini ve devlet yapısını sağlığa kavuşturmuştur.⁴³

Katip Çelebi reayanın sevda derecesinde olmasını açıklarken insan vücudunda dalağın yemek hazmedildikten sonra bir süre mideye besin girmezse biraz sevda döküp midenin boş kalmaması ve bazı menfi durumlarla karşılaşılması için hazırlıklı olduğunu belirtmiştir. Bunun gibi reaya da mide derecesinde olan devlet hazinesine besin değerinde olan mal girmeyip boş kaldığı zaman malları ortaya döküp her defasında hazineyi boş bırakmamak için önceden hazırlıklı olurdu. Ancak reaya yoksullaştırılır, güçsüzleştirilir ve böylece geçimlerinden edilirse,

⁴² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 108-109. (ayrıntılı bilgi için bkz. Hezaren Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 111-112.).

⁴³ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 22-23.

reayanın bu hazırlığı etkili olamazdı. Bu sebeple eski padişahlar reayayı zalimlerden korumuş, adalete ve gönüllerini hoş etmeye özen göstermişlerdi. Onlar Osmanlı köylerinden birinin bile harap olmasına razı olmamışlardı. Mesela Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'un tamamen bayındır olmasını istemesine rağmen Osmanlı ülkesinde bulunan kasaba ve köylerden bu amaçla birini kaldırıp buraya getirmeyi ve reyadan birinin ziraat ve çiftçilikten ayrılıp şehre göç etmesini reva görmemişti.⁴⁴

Osmanlı Devleti -daha önce bahsedildiği üzere- toplumsal grupları belirlerken vergi ödeme durumunu dikkate almaktaydı. Buna göre toplumda vergi vermekle yükümlü olanlar yani reaya (yönetilenler), vergi ödemekten muaf olanlar yani askerîler (yönetenler) ve vergilerden muafiyetleri yaptıkları hizmetlere bağlı olan muaf ve müsellemler grubu vardı.⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde toplumsal sınıflar arasında geçiş vardı. Reyanın askerî statüsüne geçmesi için devlete ve dine hizmet etmesi, Osmanlı adabını bilmesi gerekmekteydi. Ancak toplumdaki sosyal geçiş Osmanlı yöneticilerinin istemediği bir durumdu. Onlar toplum yapısı içinde farklı fonksiyonları olan zümrelerin buldukları yerde kalması gerektiğini düşünüyordular.⁴⁶ XVI. yüzyıl yazarlarından Koçi Bey bu düşünce doğrultusunda raiyyet rüsumu veren reyanın ve reaya oğlunun vüzera ve vükelaya hizmet etmeleri halinde raiyyet rüsumu ödemeyeceğini yazmıştı. Bu durum ise padişah hazinesine, zeamet ve tımar erbabına zarar gelmesi demektir.⁴⁷

1.2. Siyasetname Yazarlarına Göre Osmanlı Vergi Düzeni

Siyasetname yazarları -daha önce belirttiği üzere- vergilerden devlet yönetiminde ve toplumda gördükleri sorunları ve bunlar için çözüm önerilerini anlatırken bahsetmişlerdir.

1.2.1. Vergilerin Belirlenmesi

XVI. yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali bir vilayette fetihten sonra vergilerin belirlenme yönteminden bahsetmiştir. Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre padişahlar vilayetin ümerasından birini görevlendirip vergisini belirlemeyi zayıflık kabul ettiğinden, mülazimlerinden birini

⁴⁴ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 23-24.

⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 488, Mehmet Öz, "Osmanlılar (Sosyal Yapı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 533-535.

⁴⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *TÜRKLER*, c. 10, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 368.

⁴⁷ *Koçi Bey Risalesi*, haz. Yılmaz Kurt, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 17.

fethedilen vilayete sancakbeyi, Yemen ve Habeş gibi daha uzak yerlere ise melikülümere olarak göndermeyi tercih ediyorlardı.⁴⁸

1.2.2. Tahrir usulü

XVII. yüzyıl yazarlarından Hezarfen Hüseyin Efendi tahrir yapılma usulü hakkında bilgi vermiştir. Buna göre reayanın defteri defterhane-i divanda bulunurdu. Reayanın otuz yılda bir tahrir olunması, mürde ve yazı çıkıp tekrar yazılması gerekir. Reaya eski defterden eksik olmamalı ve yerini terk edip başka bir yere göçen reaya eski yerine geri gönderilmez. Bu iki kurala uyulmaması memleketin harap olmasına yol açardı. Hezarfen Hüseyin Efendi reayadan dört beş yılda bir yirmişer kuruş avarız alınmasına karar verildiğini, reayanın istirahatleri karşılığında askerler için beksimed-baha ödediğini, reayanın zorlanmaması için bu bahanın her yıl alınmaması gerektiğini yazmıştır.⁴⁹

1.2.3. Vergi Türleri

1.2.3.1. Aşar

XVI. yüzyılda Lütfi Paşa Asafnamesi'nde aşar vergisinden veziriazam olarak kendi kazancını anlatırken bahsetmişti. Paşa gazalarda elde edilen ganimet malından ve beylerbeyliğinde yasak sayılmayan aşar vergisinden saklanan bütün mahsulü sadaka ve iyilik işlerine harcadığını yazmıştı.⁵⁰

XVII. yüzyılda Koçi Bey Osmanlı Devleti'nde tımar ve zeametlerin sadece öşrünün tartışmalı olmadığını, öşür haricindeki vergilerin tartışmalı olduğunu yazmıştı.⁵¹

1.2.3.2. Koyun Resmi

XVI. yüzyılda Kitabı Mesalihil Müslimin ve Menafii Müminin adlı kitabın yazarı koyun resminden reayaya yapılan zulümleri anlatırken bahsetmişti. Buna göre yazar kış şartlarında koyunları kırılan halktan tam koyun resmi alındığını, bu durumla karşılaşanların artık koyun beslemeyeceklerini söylediğini yazmıştır. Yazara göre veziriazam bu zor durumda kalanlardan deftere göre değil, ellerinde olan koyuna göre vergi alınmasını emretmelidir ki hem devlet hem de reaya için yararlı olan budur.⁵²

⁴⁸ Kasım Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 69.

⁴⁹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 273.

⁵⁰ Lütfi Paşa, *Asafname*, 62.

⁵¹ *Koçi Bey Risalesi*, 49.

⁵² Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 107.

XVII. yüzyıl yazarlarından Koçi Bey H.990 (M.1582-83) tarihinde reayadan alınan ganem resmi miktarını ve bu konuda yapılan kanunsuzluğu yazmış, fazla vergi alınmasının zararından bahsetmiştir. Buna göre ganem resmi iki koyundan birer akçe idi ve fazlası alınmazdı.⁵³

1.2.3.3. Nüzul ve Avarız Vergileri

XVI. yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali nüzul ve avarız vergilerinin toplanma sebebini, kimlerden toplandığını, toplanma yöntemini ve bu vergilerin toplanmasında yaşanan sorunları anlatmıştır. Gelibolulu Mustafa Ali nüzul ve avarızın askerlerin ihtiyaçları için alındığını ancak bu vergilerin tamamının askerler için harcanmadığını, kadı ve naipiler arasında paylaşıldığını yazmıştır. Bu vergileri fakirlerin tamam ödediğini belirten Gelibolulu Mustafa Ali askerinin ihtiyacının her zaman fakirler ve para kazanmaya çalışanlardan alındığını ancak mal sahibi tüccardan asker için nüzul, avarız ve yardım istenmediğini ve kendisine bu durumun garip geldiğini yazmıştır.⁵⁴ Gelibolulu bu konuda her bir zengine bir sancaklık fakirin nüzulünün teklif edilmesini önermiş ve bu sayede reayanın durumunda bir miktar düzelmeye olacağını da belirtmiştir.⁵⁵

Gelibolulu Mustafa Ali nüzul ve avarızın toplanma yöntemini de anlatmıştır. Buna göre bir vilayetten nüzul toplanması emredildiğinde nişan gönderilir, kadı her köye adam gönderip mahkemeye çağırırdı. Köye giden muhızra sefer hizmeti denilerek her köyden önceden hazırlanan birer filori verilirdi. Köylüler kadı mahkemesine gelirler, nüzul ve avarız ferman olunan köylere birer hüccet yazılır ve eksiksiz birer altınları alınır. Kadının emrini köylere götüreren muhızır kendisinden hizmet aldıkları gerekçesiyle her haneden birer şahı teklifini tekrarlayıp hemen toplardı. Muhızırın kadıdan para alması kanuna aykırıdır. Kadının adamı olan muhızır her hafta köylere salınır, nüzul ne oldu diye mektuplar gönderilirdi. Muhızıra sefer (gelme) hakkı diye para veren rüşvete, hiç olmazsa her nöbette birer filori hizmet parası veren zulme katılırdı.⁵⁶

Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre avarız toplamak için gelen görevli aç bir kurt gibi halkın koyununu yağmalar, halk buğday ve arpa için sıkıntı

⁵³ Koçi Bey Risalesi, 60.

⁵⁴ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 148-149.

⁵⁵ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 150.

⁵⁶ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 148-149.

çekerdı. Naipiler ise halktan avarızın toplanmadığını söyleyerek tekrar ister veya toplananların çürüdüğünü, işe yaramadığını söyleyerek kat kat fazlasını talep eder ve halka zulmederdi. Köylülerin toplayıp getirdikleri nüzul ve avarızlarının noksan olduğu ya da beğenilmediği söylenirdi.⁵⁷

Gelibolulu halka yapılan zulmün bununla kalmadığını yazmıştı. Buna göre her sekiz haneye bir deve teklif edilir, yirmişer otuzar kira-baha ve dörder beşer yüz şahı dahi istenirdi. Avarızla gönderilecek naibe harçlık adıyla beş-altı yüz altın dahi rüşvet olarak alınır, tekrar zimmetlerin ibrası için her köyün halkına bir hüccet verilir ve birer filori hesabıyla bundan da para alınır.⁵⁸

Lütfi Paşa da avarızdan bahsetmiştir. Paşa'nın Asafnamesi'nde anlatığına göre halktan her dört yılda bir yirmi beşer akçe alınması usulü getirilmiş ve Sultan Selim Han zamanında bir kez toplanmıştı. Ondan sonra da her dört beş yılda bir yirmi beşer akçe alınmıştı. Halka istirahatlarına karşılık askerler için peksimed-baha adında bir vergi konmuştu. Paşa'ya göre bu vergi her yıl alınırsa halka güç gelmezdi.⁵⁹

XVII. yüzyıl yazarlarından Koçi Bey H.990 (M.1582-1583) tarihinde reayadan alınan avarız resmi miktarını ve bu konuda yapılan kanunsuzluğu yazmıştır. Buna göre hane avarızını kırkar akçe idi ve fazlası alınmazdı. Ancak mübaşirler hane avarızından ikişer, üçer, çoğu beşer akçe gulamiyye adıyla para alırdı.⁶⁰

XVII. yüzyıl yazarlarından bazıları bu vergilere ek olarak sefer vergisi, cizye, gulamiye akçesi, raiyyet rüsumundan bahsetmiş, bazı sancaklardaki vergi miktarları hakkında da bilgi vermiştir.

1.2.3.4. Sefer Vergisi

Veysi sefer vergisinden reaya ile asker arasında sorun çıkmasının sebebi olarak bahsetmiştir. Buna göre Sultan Murad Han zamanından beri kızılbaş ülkesine ve batıya her yıl asker gönderilmiş ve seferler bir yıl bile olsa bitmemişti. Veysi'ye göre reayanın her yıl askerine sefere gidip gelmesi için vergi ödemek zorunda kalması asker ile reaya arasında fesat çıkarmıştı.⁶¹

⁵⁷ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasihatı's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 148-149.

⁵⁸ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasihatı's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 149.

⁵⁹ Lütfi Paşa, *Asafname*, 78

⁶⁰ *Koçi Bey Risalesi*, 60.

⁶¹ *Hâb-nâme-i Veysi*, haz. Mustafa Altun, (İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011), 83.

1.2.3.5. Cizye ve Gulamiyye

Koçi Bey H.990 (M.1582-1583) tarihinde reayadan alınan cizye miktarını ve bu konuda yapılan kanunsuzluğu yazmış, fazla vergi alınmasının zararından bahsetmiştir. Buna göre cizye her bir nefer başına kırkar ellişer akçe idi ve fazlası alınmamalıydı. Ancak mübaşirler cizyeden ikişer, üçer, çoğu beşer akçe gulamiyye adıyla para alırdı.⁶²

Koçi Bey kul taifesinin sayıca çok olduğunu belirtmiş ve kul fazla oldukça masrafın, masraf fazla oldukça teklifin fazla olduğunu yazmıştır. Buna göre teklifin fazla olması reayaya daha çok zulmedilmesi demektir. Reayaya zulmedilmesi ise alemin harap olmasına yol açardı. Koçi Bey önceden kırkar ellişer alınan hane cizyesinin halihazırda yalnız miri için her bir neferden iki yüz kırkar akçe olarak alındığını yazmıştır.⁶³

Koçi Bey cizye hakkında altı bölük halkının yaptığı kanuna aykırı bir uygulamadan da bahsetmiştir. Buna göre altı bölük halkı birkaç senedir padişah malının tahsili için kullanılan defterleri zorla alıp herkesin önünde Sultan Mehmed Han camiinde mezad etmişti. Bu mezaddan defterleri alanlar halktan yedişer sekizer yüz akçe cizye ve avarız toplamışlardı. Ayrıca bu kişiler Anadolu vilayetlerinde koyun başına yirmişer otuzar akçe alıyorlardı.⁶⁴

1.2.3.6. Raiyyet Rüsümü

Koçi Bey raiyyet rüsümünden reayanın ve çarşı halkının ulufeli hizmetkâr olamama sebebini açıklarken bahsetmiştir. Koçi Bey'e göre -daha önce yazıldığı üzere- raiyyet rüsümü veren reaya ve reaya oğlu vüzera ve vükelaya hizmetkâr olduğunda raiyyet rüsümü vermezdi. Bu durum ise padişah hazinesi, zeamet ve tımar erbabına zarar verirdi.⁶⁵

1.2.4. Bazı Sancak Kanunlarından Örnekler

Hezarfen Hüseyin Efendi bazı vergi kanunlarından örnekler vermişti. Örneğin Kili'de balıkçılık yapanlar avladıklarının öşürünü beyliğe verirdi. Balıkçılar öşürden beyliğe her sene yüz fiçi balık vermişti. İvan, Babacık, Tatar, Gülhaşane, Banadin ve Düşene boğazlarının sahipleri her balık avladıklarında kendileri için bir balık alırdı. Bu da beylik idi, cümlesinde öşür ve sair rüsümler çıktıktan sonra kalenin iki dizdarı birer balıkçı hissesini alırdı. Bu menedilip birer hisse de beyliğe ilhak edildi. Kafirler

⁶² *Koçi Bey Risalesi*, 60.

⁶³ *Koçi Bey Risalesi*, 60.

⁶⁴ *Koçi Bey Risalesi*, 60, 61.

⁶⁵ *Koçi Bey Risalesi*, 17.

yılda bir yüz fiçı balığı miriye verirdi, av anında iki dizdarın her birine dörder fiçı verirdi. Av zamanında balık ne bahaya satılırsa dizdarı nısfını yani yarısını alırdı. Bu bile beyliğe verilir, nısfını beylikten alırdı. Her baharda balıkçılar ve şehir halkı beyliğe bir araba balık ve güzde iki araba balık verirdi. Kili'de bulunan İvan, Babacık, Tatar, Gülhaşane, Banadin ve Düşene boğazlarından başka yerleri olan balıkçılar o yerlerde avladıklarının öşrünü verirler, balıkçılardan fazlası alınmazdı.⁶⁶

Hezarfen Hüseyin Efendi Akkirman'da uygulanan vergi kanununu da anlatmıştır. Buna göre Akkirman'da avlanan balıktan öşür; bağlarda elde edilen şıranın her fiçısından 12 akçe alınırdı. Kale halkı kumaş için %2 akçe gümrük vergisi verirdi, hâlihazırda %5 veriyordu. Tüccarlar aşağıdan gelip denize gitse meta'ın çıkarsa 300 akçede 12 akçe gümrük vergisi verirdi. Gemiye konan gallat için her kebuçda⁶⁷ 2 akçe vergi alınırdı. Kalede hariçten koyun getirip satan kişi iki koyunda bir akçe verirdi. Kalede hariçten karaca sığır satılsa satan ve alan 2,5'ar akçe, alan ve satan yerli ise sığır başına birer akçe verirdi. Bargiri hariçten ya da şehirde alan ve satan altışar akçe verirdi. Rustan bez getirip satan gümrük vergisi haricinde yüz arşında beş akçe, alan %2,5 akçe bac verirdi. Dizdar balık ve diğerlerinden kadimden nesne alıyorlar ise ve kitabet ve kapuculuktan alınagelmış vergi beylik için alınırdı. Dükkânlar beylik olup mukataaya verilmelidir. Sürgün olan kâfirlerin evleri beyliktir ve kiraya verilip miri için zabt olunmalıdır.⁶⁸

1.2.5. Vergi Muafiyeti

Siyasetname yazarları düzende yaşanan sorunlar ve bunların çözümü hakkında bilgi verirken muafiyet uygulamasından bahsetmiştir.

XVI. yüzyılda Gelibolulu Mustafa Ali muafiyet konusundan ulak sorununu anlatırken bahsetmiştir. Gelibolulu'nun yazdığına göre ulaklar halka ciddi anlamda zarar verdiğiinden çözüm olarak bazı yol uğrağı yerlere menzil beygirleri konulmuştu. Bu menzil beygirlerinin beslenip gözetilmesi görevi menzilde yaşayan kazanç sahibi kişilere verilmiş ve bu kişiler hizmetleri karşılığı bazı tekaliften muaf tutulmuşlardı.⁶⁹

⁶⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 257. (Ayrıntılı bilgi için s.257-258).

⁶⁷ Altı kebuç bir İstanbul müddür. (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 285).

⁶⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 257-258.

⁶⁹ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nashatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 145-146.

Hırzül-mülük'ün bilinmeyen yazarı vergi muafiyetinden veziriazamların kendilerine temlik olunan köyler konusunda yaptıkları usulsüzlüğü anlatırken bahsetmiştir. Buna göre veziriazamlar her kimin elinde mülk köy, mezraa, değirmen, çiftlik, hamam ve bunların emsalleri varsa bir yolunu bularak alırlardı. Sonra her birine yazdırdıkları köy ve mezraayı bütün sınırı, halkı ve ekleriyle ve galat öşrü, haracı, ispençesi, mal-ı gayibi, mal-ı mefkudu, beytümali, yavas, kaçgunu, cürm ve cinayeti, arus resmi, kul ve cariye müjdeganisi ve sair bad-ı hevası, reayas, reaya oğulları, reaya torunları, haymana, haymana oğulları, haymana torunları ile ve bilcümle kaffe-i hukuk-ı şeriyeye ve amme-i rüsum-ı örfiyesi ile mimma zükire ev lem yüzkerü min külli vucüh serbest ve mefruzul kalem ve maktuul-kadem temlik eylediklerini yazdırırlardı. Sadrazama temlik olunan köyün kadısına köyün halkının ve sonradan gelip yerleşen hariç reayanın dahi cemi avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olduğunu bildiren bir hüküm gönderilirdi. Bu durum duyulduğunda etraftan insanlar vergilerden muaf olmak için bu köylere gelip yerleşir ve buranın reayas olurlardı.⁷⁰

Yine Hırzümülük yazarı kendilerini seyyid olarak yazdıranlardan bahsederken seyyidlerin muafiyetine değinmiştir. Yazara göre peygamber soyundan gelenler yani seyyidler saygı duyulan makbul kişilerdi. Seyyidler teklif ve hizmetten muaf tutulmuşlardı. Seyyidlerin muafiyetinden yararlanmak isteyenler başlarına yeşil sarık sarınıp geziyor ve bazı kâtipler akçelerini alıp bunları deftere seyyid olarak yazıyorlardı. Seyyid olmayanların bu şekilde deftere seyyid olarak yazılması sipahi tairesine zarar veriyordu.⁷¹ Yazar ayrıca seyyidlerin bölük halkı, züema ve tumar erbabı olmasının doğru olmayacağını, onların ehli ilim olanlarının kadı, müderris, vaiz veya şeyh olmalarının ya da seyyidlere cihet verilmesinin doğru olduğunu yazmıştı.⁷²

XVII. yüzyılda Aziz Efendi de muafiyetten vergi konusunda yaşanan sorunlar sebebiyle bahsetmiştir. Aziz Efendi'ye göre reaya arasında kul ve müteseyyidler vardı. Halk bunların zorluğunu çekemediğinden dağılmıştı. Elde edilen gelir mevacibe yetmemekte, halktan para istenmesi ise onları rencide etmekteydi. Reyanın bir kısmı ise bir yolunu bularak yeniçeri ve sipahi olmaktadır. Ancak bunlar sefere gitmezlerdi. Aziz Efendi çiftbozan konusundan bahsederken reyanın bir kısmı kendini kul yazdığını ve raiyyet rüsumu vermediği gibi mevacic de aldığını

⁷⁰ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 177-178.

⁷¹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 200.

⁷² Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 201.

yazmıştır. Reayanın bir kısmı ise siyadet hücceti almış ve seyyid olduklarını söyleyerek raiyyet rüsumu vermemiştir. Yazara göre ülkede yüz bin seyyid vardı ve bunlar akrabalarıyla üç yüz bin etmekteydi.⁷³

Aziz Efendi kul taifesinin teftiş edilip kendilerine eşkal beratı verildiğini yazmıştı. Bundan sonra beratsız kalan kuloğlu kul ve oğullarından, seyyidlerden yedi-sekiz yüz bin reaya ortaya çıkardı. Bu yeni çıkan reayadan raiyyet rüsumu ve tekalif-i örfiyeleri tahsil edilmesi ferman olunur, kadılar da bu işi adil bir şekilde yaparsa reayanın sıkıntıları azalır, bundan önce yerinden kaçan köylerin vergileri tam toplanır ve hazine eksiksiz olurdu.⁷⁴

1.2.6. Vergi İle İlgili Kanunlar ve Kurallar

1.2.6.1. Ulak Hükümü

XVI. yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali ve Lütfi Paşa kitaplarında ulak konusundan bahsetmişlerdir. Gelibolulu'ya göre eski sultanların ulak konusuna izin verme sebebi genel sorunları çözmektir. Örneğin hızlı davranılmadığında din ve devlet işlerinin zarar görme ihtimali olduğundan bunun önlenmesi için ulaklara yolcuların beygirlerini alma izni verilmişti. Kanunnameye göre ulakların alacağı beygirler ulağa uygun, kıymetleri ise orta ve iyi dereceden az olmalıydı. Ulağın zamanla çoğalması tüccar ve yolcuların sıkıntıya düşmesine yol açtı. Çözüm olarak bazı yol uğrağı yerlere menzil beygirleri konuldu. Bunların pahaları fakir Müslümanlara, beslenip gözetilmeleri ise menzilde yaşayan kazanç sahibi kişilere verildi. Bu kişiler bu hizmetleri karşılığı bazı tekaliften muaf tutuldular.⁷⁵

Lütfi Paşa'ya göre ulak hükümü çok lazım olmadığı sürece verilmemeli, saltanat işlerine zarar gelme ihtimali olan yerlerde verilmeliydi. Osmanlı ülkelerinde ulak zulmü kadar yersiz bir zulüm olmadığını düşünen Paşa sadrazamlığı sırasında fakirleri korumak için beygir menzillerinin bazı yollara konulması usulünü getirdiğini belirtmiştir.⁷⁶

1.2.6.2. Seferde Vergi Düzeni

XVI. yüzyılda Lütfi Paşa ve XVII. yüzyılda Kitab-ı Müstetab'ın bilinmeyen yazarı sefer sırasında vergi konusunda uygulanması gereken kuralları yazmıştı. Lütfi Paşa'ya göre savaşta askere kanuna aykırı

⁷³ *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Aziz Efendi*, 30,38.

⁷⁴ *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Aziz Efendi*, 42.

⁷⁵ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasihatı's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 145-146.

⁷⁶ Lütfi Paşa, *Asafname*, 59-60.

olarak vergi verilmemeli ve ordu için güvenilir bir nüzul emini görevlendirilmeliydi.⁷⁷

XVII. yüzyılda Kitab-ı Müstetab yazarına göre serdarlar serhad ve savaş yerlerinde yararlık ve yoldaşlık edenlere o mahalde terakki ve ibtidadan dirlik verebilirdi. Ancak serhad ve savaş yerine varmadan vergi ve ibtidadan dirlik veremezlerdi. Serdar seferden sonra başkente döndüğünde serdarlık görevi sırasında hazine ve mahlûlden verdiği terakki, ibtida, gedik ve dirliklerin miktarı ruûs defterine yazılır ve padişaha arz olunurdu. Padişah hizmet ve cenk sebebiyle verilen vergileri kabul ederdi. Padişah kanuna aykırı olan vergileri kabul etmez ve ruûsları iptal ederdi.⁷⁸

1.2.7. Vergi Düzeninde Görülen Sorunlar

Siyasetname yazarları vergi sisteminde yaşanan sorunlardan da bahsetmişlerdir. Bu sorunlar reayadan fazla vergi talep edilmesi ve vergilerin toplanmasında yapılan yanlışlardı. Yazarların bu konularda anlattıklarından vergilerin belirlenme ve toplanma usulleri hakkında da bilgi edinmek mümkündür. XVI. yüzyıl siyasetname yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali ve Kitabı Mesalihil Müslimin ve Menafii Müminin adlı kitabın yazarı, XVII. yüzyılda Katip Çelebi ve Koçi Bey vergi düzenindeki sorunlardan bahsetmişlerdir.

1.2.7.1. Reayadan Fazla Vergi Alınması

XVI ve XVII. yüzyıl siyasetname yazarlarına göre vergi ile ilgili yaşanan en önemli sorun reayadan fazla vergi alınması idi. XVI. yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali vergi ile ilgili sorunların başında reayadan fazla vergi talep edilmesinin geldiğini yazmıştı. Gelibolulu bu sebeple bir beylerbeylik olarak zapt edilen eyaletin iki beylerbeyliğe, bir sancaklık yerin iki sancakbeyine uygun görülüp verilmesinin doğru olmadığını yazmıştı. Çünkü bu durum reaya sayısının azalmasına ve fakirlere daha çok teklifin yüklenmesine sebep olurdu.⁷⁹

XVII. yüzyıl yazarlarından Katip Çelebi ve Koçi Bey devletin yaşadığı sıkıntıları reayadan alınan verginin fazla olmasına bağlamış, reayadan ödeyebileceği miktarda vergi alınması gerektiğini yazmışlardı. Buna göre Katip Çelebi taşranın yirmi yıla yakın bir süredir harap olmasının sebeplerinden birinin vergilerin kat kat artırılması olduğunu yazmıştır.

⁷⁷ Lütfi Paşa, *Asafname*, 69.

⁷⁸ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 3.

⁷⁹ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Ali'nin Nasihatı's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 105-106.

Çöküşün en büyük sebebi ise görevlerin ehline verilmemesi, ehil olmayanların ve gaddarların haklarından gelinmemesi, makamların yüksek fiyatla satılmasıdır. Görevleri satın alanlar öncelikle ödedikleri parayı toplamak ister ve mecbur olduğunu bahane ederek o görevi bir başkasına satarlar, yeni gelen kişi halkı daha fazla baskı altına alırdı.⁸⁰

Katip Çelebi reyanın iki katına çıkarılan ağır vergileri ödeyemediğini ve bunun üstüne bir de görevleri parayla satın alanların baskısı eklendiğinde reyanın bunalıma girdiğini belirtmiştir. Ona göre rüşvet aklen ve şeran zararlı ve ayıplanan bir huy iken devletin dayanağı olmuştur, bu durumda devlet ve hazinenin halinin ne olacağı ise ortadadır. Bir hakkın hükümsüz kılınması adil bir kanuna ve ölçülü bir akla aykırı olduğundan rüşveti Müslüman olmayan hükümdarlar bile yasaklamıştır. Rüşvetin şeran haram olduğu sabit iken ve geçmişte gizli olarak alınırken “bunun hazineye yararı vardır” diye ilan edilmişti. Bu durum şüphesiz cenab-ı hakkın gazabına yol açmış ve hazineden bereketi götürmüştü. Rüşvet askerinin yüreğine korku düşürmüş, eskiden küffar Müslümandan kaçarken şimdi durum tam tersi olmuştu.⁸¹

Katip Çelebi'ye göre devletin bu konuda yapması gerekenler vergi zulmünden, makam satma isyanından sıyrılmak ve adalete dönmektir. Bunlar yapılmazsa bu isyanın sebep olacağı felaket, bu zulmün ve düşmanlığın acısı âlemi berbat edecektir.⁸² Ayrıca çiftçi ezilirse hazine boş kalır, topluluk hıyanet ve faset halinde bulunursa devlet yapısına güçsüzlük ve bunalım gelirdi.⁸³

Katip Çelebi'ye göre reyanın vergi ödemede olan güçsüzlüğünün çaresi bazı vergilerin indirilmesi, memuriyetten akçe alınmaması, dürüst adamların göreve getirilip uzun süre çalıştırılması ve böylece zalimlerin hakkından gelinmesi idi. Bu sağlandığında reaya bir iki yıla kuvvet bulur ve Osmanlı ülkesi bayındır olurdu.⁸⁴

Koçi Bey de reayadan fazla vergi istenmesi hakkındaki görüşlerini yazmıştır. Koçi Beye göre -daha önce belirtildiği üzere- kul taifesi çoğaldıkça masraf, masraf fazla oldukça teklif fazla olurdu. Teklifin fazla olması ise reayaya fazlaca zulmedilmesi demektir. Bu durum âlemin harap olmasına sebep olmuştur. Ayrıca altı bölük halkı saltanat vekille-

⁸⁰ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 24.

⁸¹ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 25.

⁸² Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 25.

⁸³ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 29.

⁸⁴ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 33.

rinden zorla aldıkları defterleri mezar eder, mezaddan defteri alanlar birer gurusla yetinmeyip yedişer sekizer yüz akçe cizye ve avarız toplar, Anadolu eyaletlerinde koyun başına yirmişer otuzar akçe alırlardı. Reayanın bu zulme katlanması mümkün değildi. Koçi Bey'e göre zeamet ve tımar işleri yoluna girer ise memleket mamur ve abadan, reaya ve beraya ise asude bir halde olurdu. Çünkü züema ve tımar erbabı reayayı evladı gibi korur, onların zarar görmesine izin vermezdi. Böylece cizyedarlar zulmedemez, kapı kulu adaletsiz davranamazdı.⁸⁵

1.2.7.2. Vergi Toplamada Yapılan Usulsüzlükler ve Yanlışlar

XVI. yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre vergilerin toplanma usulünde sorunlar vardı. Gelibolulu vefat eden gayrimüslimlerin haraçlarının ödenme usulünün reaya zarar verdiğini belirtmiştir. Buna göre bir köye haraççı geldiğinde köylüler ölen gayrimüslimin haracını vermek için ölenin mallarını satar ve haracını öderdi. Eğer ölenin malı yoksa köylüleri üç yıla değin onun yerine haraç verirlerdi ve bu onları sıkıntıya sokardı. Haraççı üçüncü yıl ölüleri defterden çıkarmak için nevyafte ister, ölenin oğlu yoksa ölüleri çıkarmazdı. Bu durumda köylüler ölenin haracını vermeye devam etmek zorundaydılar. Gelibolu Mustafa Ali'ye göre bu uygulama sona erdirilmeliydi. Ölenin oğlundan haraca ek olarak ispençe de alınırdı. Ayrıca genç haraççılar halka zulmediyordu. Gelibolulu halkın yaşadığı bu sorunun çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁶

Yine aynı yüzyılda Kitabı Mesalihil Müslimin ve Menafil Müminin adlı kitabın yazarı vergi toplama usulündeki soruna örnek olarak acemi oğlanı devşirilmesinde yapılan usulsüzlüğü göstermiş, bunun çiftbozana ve haraç defterlerinde eksiklik olmasına yol açtığını yazmıştır. Buna göre oğlunu devşirme vermek istemeyen reaya Rumeli'ne acemi oğlanı devşirmek için gönderilen genç yayabaşlarına rüşvet verirdi. Reaya rüşvet için gerekli parayı toplamak için çift öküzünü, bağ ve tarlasını satar, hiçbir şeyi kalmadığından başka bir yere giderdi. Bu da haraç defterinde eksikliğe yol açmaktaydı. Bu durum devlet malına zarar vermekteydi. Yazara göre devlet acemioğlanı devşirmeye gidecek yayabaşları kendisi görevlendirmeliydi. Genç yayabaşlar rüşvet aldıkları gibi yolda uğradıkları köylerden tavuk, boğaca ve esvap ne varsa yağmalamaktaydılar.⁸⁷

⁸⁵ *Koçi Bey Risalesi*, 60-61, 96.

⁸⁶ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 108.

⁸⁷ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, 106-107.

1.2.7.3. Çiftbozanlık

Vergi konusunda yaşanan bir diğer sorun ise çiftbozan idi. Osmanlı Devleti için tarım ekonomisinin temeli bir çift öküz ile işlenebilecek topraktı ve devlet bu ünitenin parçalanmaması ve kaybolmaması için tedbir almıştı. Ancak toprağa bağlılık prensibine rağmen köylü kolaylıkla yer değiştirebiliyor ve toprağını bırakıp çiftbozan oluyordu. Köylünün çiftbozan olma sebepleri çölleşme, verimliliğini yitirme, yerin yol üzerinde olması ve ağır vergiler idi. Ayrıca vakıfların köylüyü daha iyi koruması da köylünün toprağını terk etmesine ve vakıf köyüne gitmesine yol açmaktaydı.⁸⁸

Çiftbozan resmi tımar sisteminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için uygulanan cezai bir yaptırımdı. Devletin 'çift-bozan' vergisini koymasının en temel sebebi, tarımsal emek üzerinde bir kontrol mekanizması yaratmaktı.⁸⁹ Çiftbozan hem tarımsal üretimin hem de vergi gelirinin azalmasına yol açmaktaydı.

XVI. yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali çiftbozanlık ve çiftbozan resminden yerini terk edenlerin verdiği zararı anlatırken bahsetmiştir. Buna göre köy ve nahiyelerde havass, züema ve sipahi reayası olan halkın bir kısmı esnafılığı öğrenmek için İstanbul, Bursa ve Edirne'ye gelerek kesin olarak yerleşmiştir. Bu zümrenin yıllık gelirlerinin en az biner sikke olmasına rağmen sipahilerine ve padişah hazinesine bir katkıları yoktur. Ayrıca bu kişiler buldukları yerlere sıkıntı verirler. Bu kişilerden padişah hazinesi için yıllık altı sikke, günlük birer Osmani çiftbozan alınması kanun-ı kadim iken vükeladan kimse bunu istememiştir. Bu zümreden çiftbozan resmi alınır ise yılda bir Mısır hazinesine denk para toplanmış olurdu. Bu zümrenin çiftbozan vermek istememesi halinde yerlerine geri gönderilmeleri imkânsızdır. Ancak bu zümreden alınacak çiftbozan resmi seneden seneye kazandıkları mallarının öşrünün öşrü olmadığından ödemeleri kolay olurdu. Bu çiftbozanların devlete bir diğer zararı bu zümreden etkilenenlerin onların yolunu izlemesi idi. Buna göre bu zümrenin yoksulluktan kurtulup zenginleştiğini gören akrabaları ziraatten vazgeçmeğe ve şehirlere, kasabalara giderek kâr getirecek işler yapmaya teşebbüs ediyorlardı. Bu İslam askerinin hem

⁸⁸ Halil İncalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 3,11.

⁸⁹ Emine Erdoğan Özünlü-Osman Gümüşçü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi*, 49/1, (Mart 2016), 35,37,38.

raiiyetini kaybetmesine hem de geçimini sağlayamaz hale gelmesine yol açmaktaydı.⁹⁰

XVII. yüzyılda Aziz Efendi'ye göre hazine gelirinin azalma sebeplerinden birisi reayanın seferler ve askerlerin gelip geçmesi sebebiyle çiftliklerini bozması ve bu yüzden tekalif ve raiyyet rüsumu vermemeleridir. Reayanın bir kısmı kendini kul yazdırmış ve raiyyet rüsumu vermediği gibi mevacib de almıştır.⁹¹

1.3. Hazinesinin Gelir ve Giderleri

XVI. yüzyıl yazarlarından Akhisari'ye göre devletin geri düşme sebeplerinden biri vergilerin ve gelirlerin padişahın ihtiyaç ve erzak miktarından az olmaya başlaması idi.⁹²

XVII. yüzyıl yazarlarından Hezarfen Hüseyin Efendi IV. Mehmed döneminde hazinenin durumunu anlatmıştır. Buna göre bütün Osmanlı memleketinin gelir ve gideri yıllık 24.000 yük akça idi. Bu miktarın 5828 akçası asitaneden gelir ve gider idi, geri kalanı ise memleketin diğer yerlerindendi. Hezarfen Hüseyin Efendi'ye göre devlet hazinesinin yıllık geliri bu idi ve fazla değişiklik göstermezdi.⁹³

Hezarfen Hüseyin Efendi Rumeli ve Anadolu'da olan hazine defterlerine göre havass-ı hümayun mukatallarından cizye-i gebran, ziyade-i cizye-i evkaf-ı selatin-i izam ve vüzera-yi zevilhtiram, adad-ı ağnam, celebkeşan, avarız, bedel-i nüzul, cizye-i yave, cizye-i kıbtı ve Boğdan ve Eflak, emval-i sairenin bir senesinin 5942 yük, 70828 akça olduğunu yazmıştır.⁹⁴

Katip Çelebi'ye göre hazinenin azlığı, askerlin bolluğu, giderin çokluğu ve reayanın güçsüzlüğü bir bunalıma yol açmıştı. Bu bunalımı mümkün olduğu kadar giderebilmenin yolu reayanın vergi vermeye imkân olmadığından hazinenin bir yıllık gelirinin padişah yolu ile olmasıdır, bu durumda ödeme zorluğu ortadan kalkardı. Buna göre padişah elde edeceği malından yavaş yavaş ödeme şartı ile güvenilir bir kuluna

⁹⁰ Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, 88-89, 139-140.

⁹¹ *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Aziz Efendi*, 38.

⁹² Hasan Kâfi el-Akhisârî, *Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı Yönetim Sanatı Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Alem*, 66-67.

⁹³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 86.

⁹⁴ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (ayrıntılı bilgi için bk. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsül Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, 86-104).

teslim ve deruhte etmelidir. Bir yıllık gelirin bulunması hazine için büyük bir güç yaratır ve her işe sermaye olurdu.⁹⁵ Katip Çelebi'ye göre hazine için yararlı vergileri askerinin çokluğu tüketmekteydi. Bu sorunu çözmek için asker toplamada çok titiz davranılması gerekiyordu.⁹⁶

XVII. yüzyılda Aziz Efendi'ye göre -daha önce de belirtildiği üzere- reayanın seferler ve askerlerin gelip geçmesi sebebiyle çiftliklerini bozması, tekalif ve raiyyet rüsumu vermemeleri hazine gelirlerinin azalmasına yol açmıştır.⁹⁷

Siyasetname yazarlarının eserlerinde vergi düzeni ve yaşanan sorunlar hakkında yazdıklarını dönemin arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. Bu konuda tahrir defterleri ve mühimme defterleri önemli bilgiler vermektedir. Siyasetname yazarları reayanın korunması ve reaya adil bir şekilde davranılması gerektiğine vurgu yapmış ve bu doğrultuda reyadan kanuna uygun olarak vergi alınması gerektiğini belirtmişlerdi. Ancak Devlet'in XVI. yüzyıldan itibaren yaşadığı mali sorunlar tımar ve zeamet sahiplerinin reyadan kanuna aykırı olarak vergi talep etmesine yol açmıştı. Reaya ise bu durum sebebiyle perişan olmuş, borçlarını ödeyemez ve ziraat yapamaz hale gelmişlerdi. Bu duruma örnek olan olaylardan biri Mora Sancağında yaşanmış, bazı sipahiler ispençe vergisini halktan nakit olarak değil, buğday ve ipekten aynı olarak tahsil etmek istemişti. Devlet bunun üzerine Mora Sancakbeyi ve Mora Kadılarına gönderdiği 11 Ağustos 1565 tarihli bir hükümde sipahilere halktan ispençe vergisini aynı olarak değil, nakdi olarak tahrir defterinde yazıldığı miktar üzerinden toplattırmaları bildirmişti.⁹⁸

Vergi ile ilgili olarak adaletsizliklerden biri muaf olan halktan muafiyetlerine aykırı olarak vergi teklif edilmesidir. Bu duruma örnek olan olaylardan biri Bosna sancağında Kobaş kazasında yaşanmıştı. Buna göre Kobaş kazasında Virbas Nehri'nin üzerinde bulunan köprünün etrafındaki üç köy köprüyü korumak ve bakımını yapmak şartıyla avâırız-ı divâniyye, tekâlîf-i örfiyye, cerahorluk hizmeti ve sancakbeyinin teklif edeceği diğer hizmetlerden muaf tutulmuşlardı. Ancak bu köylerin halkı kendilerine muafiyetlerine aykırı olarak hizmet teklif edildiğini söyleyerek şikâyetle

⁹⁵ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 33.

⁹⁶ Katip Çelebi, *Düsturu'l- Amel Li Islahi'l- Halel*, 33.

⁹⁷ *Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Aziz Efendi*, 38.

⁹⁸ BOA, MD, d.5, hk.78. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, (Ankara, 1994), 15.

bulunmuştu. Bunun üzerine Kobaş Kadısı'na gönderilen 10 Aralık 1565 tarihli hükümde bu üç köyün halkı görevlerini eksiksiz olarak yerine getiriyorsa kendilerine emre aykırı olarak hizmet teklif edilmesine izin vermemesi bildirilmişti.⁹⁹

Vergi ile ilgili olarak yaşanan sorunlardan biri de halkın vergi vermemek için muaf olduklarını iddia etmeleri idi. Bu durum devletin vergi gelirini kaybetmesine ya da bu kişilerin ödemesi gereken vergilerin başkalarına yüklenmesine yol açmaktaydı. Bu duruma örnek bir olay İlbasan sancağında yaşanmış, bu sancaktaki Çevaz ve Çernik köylerinin halkı köylerinin derbent olması gerekmezken bir yolunu bularak derbentçi yazılmışlardı. Bu durumun bildirilmesi üzerine Elbasan Beyi'ne ve Elbasan ve Eşkât Kadısı'na gönderilen 16 Ocak 1578 tarihli bir hükümde bu köyleri görmeleri ve köylerin derbentçi olmaları gerekmiyorsa ona göre davranmaları bildirilmişti.¹⁰⁰

Siyasetname yazarlarının kitaplarında bahsettikleri sorunların ve çözüm yollarının arşivlere yansıyan en güzel örnekleri adaletnamelerdir. Buna göre Anadolu beylerbeyliğinde yaşayan sipahi halkının sipahilere karşı sorumluluklarını yerine getirmemeleri üzerine 1648 yılının Aralık ayında Anadolu beylerbeyi ve kadılarına bir adaletname gönderilmiştir. Bu adaletnamede reayanın sipahileri için yerine getirmeleri gereken hizmetler ve sipahilerin reyadan isteyebilecekleri hizmetler belirtilmiştir. Örneğin reaya sipahisini üç gün boyunca ağırlamak yani beslenme ve barınmasını sağlamak zorunuydu. Sipahiler ise reayanın üç günden fazla olarak kendisini ağırlamasını isteyemezdi.

Arşiv belgelerine yansıyan bu örnekler Osmanlı Devleti'nde yaşanan sorunlar hakkında olmakla birlikte devletin bu sorunların farkında olduğunu ve bu sorunları çözmeye çalıştığını göstermektedir. Ayrıca devletin vergi ve tımar düzeni hakkında da bilgi vermektedir.

Sonuç

Siyasetnameler Osmanlı vergi düzeninin zihni arka planını anlamak için önemli kaynaklardır. XVI ve XVII. yüzyıl siyasetname yazarları vergilerden devlet düzeni ve toplum yapısında gördükleri sorunları ve bunların çözüm yollarını anlatırken bahsetmişlerdir. Bu sebeple siyasetname yazarlarının vergiler hakkında verdikleri bilgiler azdır. Ancak

⁹⁹ BOA, MD, d.5, hk.642., 5 Numaralı Mühimme Defteri, 112.

¹⁰⁰ BOA, MD, nr.33,s.229, hk.472., Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 213.

yazarlar Osmanlı yönetim anlayışı, toplum düzeni ve vergi sisteminin zihni yapısı hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.

Siyasetname yazarları vergi konusunu açıklarken adalet ilkesi, adalet dairesi ve erkân-ı erbaa kavramlarını kullanmışlardır. Buna göre adalet ilkesi doğrultusunda devlet vergi alırken adil olmalı ve kanunlara uymalı idi. Aksi takdirde reaya güçsüzleşir, vergi veremediği veya vergi vermemek için toprağını terk eder, kendi işinden başka bir iş ile geçimini sağlamaya çalışırdı. Bu durum hazinenin gelir kaybetmesine ve toplumda düzensizliğe yol açardı. Bu doğrultuda yazarların gördükleri en önemli sorun fazla vergi istenerek zaten güçsüz olan reayanın iyice güçsüzleştirilmesidir. Yazarlara göre sorunu çözmek için gerekirse bir süre reayadan vergi alınmamalı, hatta vergi bir süre padişahın hazinesinden ödenmelidir.

Yazarlar devletin vergi toplama sebebinin adalet dairesi kavramıyla açıklamışlardır. Buna göre devletin varlığı için asker, askerin varlığı için para, para için ise vergi verecek halk yani reaya lazımdır. Yazarlar erkân-ı erbaa kavramıyla toplumsal sınıfları açıklamış ve herkesin ait olduğu sınıfta kalmasını istemiştir. Aksi halde reaya askerî sınıfa geçtiğinde vergi vermeyeceğinden vergi geliri azalacaktır.

Siyasetname yazarları devlet düzeninde gördükleri bozuklukları ve bunlar için çözüm önerilerini anlatırken Osmanlı devlet düzenini oluşturan uygulamaların teorik yapısını ve pratikteki halini anlamak için önemli bilgiler vermişlerdir.

KAYNAKLAR

Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyasetname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 304-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Afyoncu, Erhan. *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Ankara, 1994.

Börekçi, Günhan. "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi". *Divan*, 14/ 26, (2009/1): 45-96.

Erdoğan Özünlü, Emine, Osman Gümüşçü. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar". *Amme İdaresi Dergisi*, 49/1, (Mart 2016): 29-56.

Ermiş, Fatih. *Osmanlı'da İktisadi Düşünce Tarihi*. Çeviren Mustafa Tek-Ayşen Edirneligil, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.

Ertaş, Kasım. *Gelibolu'lu Mustafa 'Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Hâb-nâme-i Veysî. Hazırlayan Mustafa Altun, İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011.

Hasan Kâfi el-Akhisârî. *Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar Osmanlı Yönetim Sanatı Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Alem*. Editör Kenan Ziya Taş, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011.

Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsül Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. Hazırlayan Sevim İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

İnalcık, Halil. "Köy, Köylü ve İmparatorluk". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde, 1-14. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

İnalcık, Halil. "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde, 31-65. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Kanûnnâme-i Sultânî Li 'Aziz Efendi. Hazırlayan Rhoads Murphey, Cambridge: Harvard University, 1985.

Katip Çelebi. *Düsturu'l-Amel Li Islahi'l-Halel*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 4075.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2005.

Kınalızade Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlakı*. Hazırlayan Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser. (yy.,ts).

Koçi Bey Risalesi. Hazırlayan Yılmaz Kurt, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

Kunt, Metin. "Siyasal Tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, Editör Sina Akşin, 10-69. İstanbul: Cem Yayınevi, İstanbul.

Küçük, Levent. *Osmanlı Vergi Hukukunda Avârız Kavramı ve Avârızın İdaredeki Rolü*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.

Lütfi Paşa. *Asafname*. Hazırlayan Ahmet Uğur, İstanbul: Büyüyen Ay, 2017.

Öz, Mehmet. 'Tahrir', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39: 425-429, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Nişancı, Şükrü. *15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti*. İstanbul: Okumuş Adam, 2002.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedid Neşriyat, 2010.

Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII Yüzyıl Başlarına)*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.

Öz, Mehmet. "Osmanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 532-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Sayın, Abdurrahman Vefik. *Tekâlif Kavaidi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.

Süleyman Sudi. *Defter-i Muktesid*. Hazırlayan Mehmet Ali Ünal, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2008.

Tabakoğlu, Ahmet. "Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3: 488-489, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uğur, Ahmet. *Osmanlı Siyasetnameleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, 10, (2002): 330-392.

Yılmaz, Coşkun. "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile ilgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 1/2, (2003): 299-338.

Yılmaz, Coşkun. "Osmanlılarda Siyaset Düşüncesi (XVI-XVIII. Asırlar)". *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 4-5, (2000): 43-84.

Yücel, Yücel. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.